

Raoul Pupo*

Med zgodovino in geografijo Razmišljanja o italijanski vzhodni meji

IZVLEČEK

Vzhodno mejo so Italijani dolgo dojemali kot najobčutljivejši del enotne države, ki je nastala sredi 19. stoletja. Okrog te meje so se združevala pričakovanja, bojazni, pa tudi politične vrednote, ki so zaznamovale italijansko politiko, tako na mednarodni ravni kot na notranjem prizorišču. Avtor esejistično obravnava različne pomeni, ki ga je imela italijanska vzhodna meja v menjajočih se zgodovinskih razmerah od časa Risorgimenta do razpada Jugoslavije.

Ključne besede: Italija, nacionalna država, meje, politika, ideologija, nacionalizem, Austro-Ogrska, Jugoslavija

ABSTRACT

BETWEEN HISTORY AND GEOGRAPHY SOME THOUGHTS ABOUT THE ITALIAN EASTERN BORDER

Italians have long considered their eastern border the most sensitive part of their unified country founded in the middle of the Nineteenth century. This border inspired aspirations, anxieties and also political values, which marked Italian politics, both at the international and domestic levels. In an essay, the author explores different meanings that were attached to the eastern border under changing historical circumstances, from the time of Risorgimento to the disintegration of Yugoslavia.

Key words: Italy, National state, Borders, Politics, Ideology, Nationalism, Austro-Hungarian Empire, Yugoslavia

Epohalni prehod v novo tisočletje je poleg prave poplave razprav na najrazličnejše in najbolj nenavadne teme človeškega védenja, med zgodovinarji, veliko bolj skromno sicer, spodbudil obnovljeno zanimanje za periodizacijo, posebej še obdobja, ki ga je najtežje določiti, za obdobje "sodobnosti". Dolgo in zelo poglobljeno je tekla razprava o interpretativnem predlogu Erica Hobsbawna, o -

* Dr., raziskovalec, Dipartimento di Science dell'uomo, Univerza v Trstu, I-34100 Trieste/Trst, Piazzale Europa 1

kakor je znano - "dolgem 19. stoletju" in "kratkem 20. stoletju". V sklop te razprave se umeščajo tudi razmišljanja Charlesa Maierja, ki jih velja povzeti.¹ Maier umešča namreč med petdeseta-šestdeseta leta 19. stoletja začetek "dolge dobe", ki se je zaključila z ekonomsko krizo sedemdesetih-osemdesetih let 20. stoletja, in prepozna v nekaterih značilnostih njeno specifičnost: fordovski industrijski red, predvsem pa prevlado logike teritorialnosti, ki sloni na središčnosti države-nacije in opesivni nuji po določanju vsakršnih meja, tako na ozemlju kakor v socialnem telesu.

Kakor vse ostale hipoteze glede periodizacije je tudi Maierjeva sprožila razprave in nasprotovanja, a nedvomno sta njegovo vztrajanje pri nacionalnem ozemlju in predlog, naj se *črta* obravnava kot simbolična metafora sodobnosti, izjemno primerna za opisovanje razmer v severno-jadranskem prostoru, ki je do prve svetovne vojne pripadal habsburškemu imperiju in so ga vse od polovice 19. stoletja označevale množične se črte-ločnice. Dovolj je pomisliti na črto etnične delitve: med Italijani in Slovani najprej, kasneje pa še med Judi, najprej ločenimi, nato pa odstranjenimi iz ostalega družbenega tkiva in kasneje uničenimi, skupaj z vsem, kar je - posebej še v nekaterih ključnih delih dežele - njihova prisotnost predstavljala tako glede materialnega kot kulturnega bogastva. Enako velja za črte-ločnice med razredi, ki so se postopoma spreminjale v prepade ne samo med hipotetično alternativnimi svetovi, ampak med konkretno in s soseditvom zaznamovanimi, na trenutke tudi prekrivajočimi se okolji, obremenjenimi s težo svojih strasti in institucij. In končno pomislimo na pomen, ki ga ima vprašanje mejne črte, njene "pravične" določitve, za odnose med državami, ki so si sledile pri nadzoru ozemlja, za katerega sem med vsemi možnimi imeni zaradi poenostavitve izbral ime "giuliana" - "julijska" (nanašajoč se na širši pojem Julijske krajine, op. prev.).

Spodbude, ki prihajajo iz široko zasnovane vizije evropske zgodovine, nas torej silijo, da se z novo radovednostjo soočimo z zgodovino, kakršna je zgodovina Julijske krajine, ki je bila čestokrat označena kot neke vrste "laboratorij", v katerem so se sicer v zmanjšanem merilu koncentrirali nekateri, za sodobnost značilni procesi. V ta okvir morda lahko umestimo nekatera razmišljanja, s katerimi poskušamo določiti pomen, ki ga je imela v različnih obdobjih in različnih kontekstih italijanska vzhodna meja, za katere zgodovino italijansko zgodovinopisje kaže že nekaj časa novo zanimanje.²

Izhodišče naše razprave je ugotovitev, da je bila v zgodovini italijanske države severo-vzhodna *meja* posebej *občutljiva*. Osnovni razlog gre iskati v temeljnem dejstvu, da je združevanje Italije potekalo v smeri od zahoda proti vzhodu, prek vrste spopadov med savojskim jedrom - ki je nato postalo jedro nacionalne države - in avstrijsko monarhijo. Od tod izhaja trdna kontinuiteta pri odnosu italijanskega

¹ C. S. Maier: Il secolo corto o epoca lunga? L'unità storica dell'età industriale e le trasformazioni della territorialità. V: '900, I tempi della storia, uredil C. Pavone, Roma 1997.

² Največ pozornosti so pisci namenjali vprašanju fojb v Julijski krajini in, čeprav v nekoliko manjši meri, vprašanju istrskega eksodusa. Ob teh pa so izšla tudi dela, ki širše obravnavajo vprašanje meje, n.pr. Il confine riscoperto. Beni degli esuli, minoranze e cooperazione economica nei rapporti dell'Italia con Slovenia e Croazia, uredila T. Faveretto in E. Greco. Roma 1997; La patria contesa. Vicende, immagini, documenti dal confine orientale (1918-1956). Roveretto 1997; Confini contesi. La Repubblica italiana e il Trattato di pace di Parigi (10 febbraio 1947), Torino 1998; Il confine orientale. Una storia rimossa, uredila F. Cecotti in R. Pupo. V: "I viaggi di Erodoto", XII (1998), 34, str. 88-157; R. Pupo: Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia, 1938-1956. Udine 1999.

političnega razreda do meje na vzhodu, kontinuiteta, ki jo lahko simbolno upodablja lik Franca Jožefa, habsburškega cesarja, proti kateremu so bile usmerjene vse vojne preporoda (risorgimento), med 1848 in 1915. Sem sodi tudi prva svetovna vojna: spopad, ki je za razliko od predhodnih osamosvojitvenih vojn dobil veliko širši pomen v zunanji politiki (želja po ekspanziji na Balkan) in v notranji politiki (razpad Giolittijevega bloka), ki pa je pomenila zaključek procesa nacionalnega združevanja in bila zaradi razsežnosti prepoznavna kot najbolj obsežen proces rojevanja nacij doslej. Za Italijane - in ne samo za omejeno politično osveščeno *elito* - je njihova vzhodna meja postala med 19. in 20. stoletjem domovinska meja *par excellence*, nasičena z vsemi simbolnimi vrednotami, ki označujejo sodobnost.

In znotraj konteksta tovrstne politične kulture je meja od Alp do Jadrana dolgo časa veljala za *mejo napetosti*.³ Večkrat so se ravno na to mejo osredotočili tudi zelo odločni pritiski, katerih namen je bil postaviti jo pod vprašaj: ti pritiski so izhajali predvsem iz krajevnih dejavnikov, ki so jih na eni in drugi strani rojevala iredentistična čustva, včasih tudi zelo odločna, medtem ko so vlade večkrat ostajale veliko bolj previdne. Najbolj eklatanten primer predstavlja obnašanje italijanskih liberalnih vlad, ki so vse od osemdesetih let 19. stoletja sklenile kar trdno zaveznitvo z Avstro-Ogrsko, čeprav je v političnem razredu in diplomaciji ostajala živa, sicer skrita želja po prisvojitvi "izgubljenega ozemlja" (terre irredente) v zameno za morebitno ekspanzijo habsburške monarhije na balkanski polotok.⁴ Kakor je znano, je italijanska vlada, to je bila ena izmed posledic Trojnega zaveznitva, zavračala načrte, ki so se rodili v krogih iredente. To zavračanje je za časa Crispija privedlo tudi do eklatantnih dejanj.⁵ Delno drugačne pa se nam kažejo razmere med obema vojnoma, predvsem od druge polovice dvajsetih let, ko začne fašistična vlada razmišljati o možnosti destabilizacije jugoslovanske države in povzročitvi njenega razpada, pri čemer je tudi sprožila povsem konkretne ukrepe, kakršen je bil pomoč *ustaškim* separatistom.⁶ V zvezi s tem gre pojasniti, da ti načrti niso temeljili na zahtevah po pravičnejši kopenski meji z Jugoslavijo, temveč na želji po temeljiti spremembi njenega poteka v Jadranskem morju s prevzemom nadzora - ali z okupacijo Dalmacije, ali pa ustanovitvijo hrvaške države, ki bi bila italijanski fevd - tudi njene vzhodne obale, ki je v preteklosti že pripadala Benetkam.

Vzhodna meja Italije pa je imela tudi širši in drugačen pomen, ni bila samo meja napetosti: lahko trdimo, da je bila *mobilizacijska meja*. O tem pričajo številni in jasni primeri. Dovolj je pomisliti na "okrnjeno zmago", ki je po prvi svetovni vojni obilno prispevala k združitvi širokih slojev javnosti okrog nacionalističnih in kasneje fašističnih tez, s čimer je prispevala tudi k zatonu liberalne države. Dovolj

³ Glej G. Ferro: *Fondamenti di geografia politica e geopolitica. Politica del territorio e dell'ambiente*. Milano 1994.

⁴ O tem vprašanju glej pripombe P. Pastorellija: *Il principio di nazionalità nella politica estera italiana*. V: *Nazione e nazionalità in Italia*, uredil G. Spadolini. Roma-Bari 1994, str. 185-208.

⁵ Mišljeni so odstopi, predloženi leta 1890 ministru Federicu Seismit-Dodi, po poreklu iz Dalmacije, ker je v Vidmu predsedoval banketu, na katerem so nekateri govorniki nastopili z odprtimi iredentističnimi stališči. O tem je napisana podrobna, čeprav nekoliko apologetična rekonstrukcija dogajanja v L. G. Sanzin: *Federico Seismit-Doda nel Risorgimento*. Bologna 1950, str. 521-558.

⁶ Med obširno bibliografijo naj izpostavim sintetično delo E. Colottija v sodelovanju z T. Salo in N. Labancom: *Fascismo e politica di potenza. Politica estera 1922-1939*. Milano 2000.

je pomisliti na tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, katerega potek so izkoristile

politične sile, ki so se med seboj merile za prevlado v novem demokratičnem sistemu, kot inštrumentu za nacionalno legitimnost in za dokazovanje nelegitimnosti nasprotnikov. Ta operacija je zelo dobro uspela pro-zahodnim strankam, posebej še Krščanski demokraciji De Gasperija, toda tudi Komunistična stranka Italije se je poskusila - najbolj izrazit je bil predlog o zamenjavi Gorice s Trstom, ki ga je pripravila jeseni 1946 po srečanju na vrhu med Togliattijem in Titom - pri čemer pa je doživela pekoč poraz zaradi pogojev, ki so jih njene mednarodne vezi postavljale akcijam v zaščito italijanskih obmejnih interesov, ki so bili v nasprotju z interesi socialistične Jugoslavije.⁷ Pomislimo tudi na to, kako so slovenske in hrvaške nacionalne zahteve v zvezi s Primorsko in Istro delovale v korist vpliva jugoslovanskega osvobodilnega gibanja pod komunističnim vodstvom na slovansko krajevno prebivalstvo - tedaj se je govorilo o plebiscitu krvi - in kako je po vojni obmejni spor z Italijo odigral združevalno vlogo v mladi novojugoslovanski Titovi tvorbi.

Na mednarodni ravni je kar nekaj desetletij, med 1866 in 1914 in nato med 1920 in 1941, vzhodna italijanska meja veljala za mejo med silami, ki so se kot take prepoznavale, čeprav je bil med obema vojnoma njihov mednarodni status zelo različen. Toda to je bila *meja moči* tudi in predvsem, ker je bil osnovni element, ki jo je označeval, prav ravnotežje sil. Pri določanju mejnih črt so sodelovali tudi drugi dejavniki in v neskončnih razpravah, ki so se na to temo razvile v dolgih desetletjih na različnih mednarodnih ravneh, so se udeleženci radi zatekali h kategorijam, kakršne so naravna meja, strateška meja in etnična meja, kategorije, pri katerih se bomo pomudili v nadaljevanju. Jasno pa mora biti, da je njihova vrednost drugotnega pomena in v funkciji uveljavljanja ravnotežja moči med sosednjimi državami.

Kar zadeva *naravno mejo*, bi obravnavanje le-te kot nasprotja "umetni" zapeljalo v napačno smer, glede na to da so različne geografske kulture potegnile med seboj kar se da različne "naravne" meje. Tako so najprej avstrijski, nato pa še jugoslovanski geografi čestokrat določili naravno mejo na geomorfoloških načelih in so se odločili za tok reke Soče ali pa za zahodne obronke julijskega predalpskega sveta.⁸ Italijanski geografi pa so, nasprotno, določali naravno orografsko mejo na črti razvodja med dvema vodnima bazenom, če pa ni površinskih voda, pa na slemenski črti. Jasno je, da so bile tako določene naravne mejne črte pomaknjene daleč na vzhod, vse do sedla pri Žabnici in do Snežnika.⁹

⁷ Glej M. Galeazzi: Togliatti e la questione giuliana (1941-1947). V: Trieste 1941-1947. Trieste 1991, str. 181-217; isti, Togliatti fra Tito e Stalin. V: Roma-Belgrado. Gli anni della guerra fredda, uredil M. Galeazz. Ravenna 1995, str. 98-126; isti: Togliatti e la questione jugoslava. V: Critica marxista, 1984, št. 6, str. 68-75; R. Gualtieri: Togliatti e la politica estera italiana. Roma 1995; M. Galeazzi, R. Pupo: La fine della Venezia Giulia, cit.; G. Valdevit: Il dilemma Trieste. Guerra e dopoguerra in uno scenario europeo. Gorizia 1999. Naj dodam, da se avtorji v nekaterih ocenah dogajanja precej razlikujejo.

⁸ Glej n.pr. A. Penk: Die österreich'es Alpengrenze, Stoccarda 1916; A. Melik: Trieste et la Marche Julienne, Ljubljana 1946; isti: Slovensko Primorje. V: Slovenija, 1960.

⁹ Glej n.pr. C. Combi: La frontiera orientale d'Italia e la sua importanza, v "Politecnico", XIII (1862), str. 5-20; A. Amati: Il confine orientale d'Italia. Milano 1866; O. Marinelli: Sul concetto di Regione Giulia. V: Atti dell'VIII Congresso geografico italiano, II. Firenze 1921, str. 170-172.

Gre za makroskopske razlike, ki so določale pripadnost celotne Julijske krajine eni ali drugi zgodovinski mejni državi. Toda tudi v manjšem merilu, čeprav na osnovi določanja meje po

načelu razvodja, je na jugu kraška narava ozemlja posebej otežila določanje meje. Ni torej naključje, da so po prvi svetovni vojni problem praktično razrešili z odločitvijo, naj velja drugi, in sicer strateški kriterij.

Obstaja torej tudi širše razumevanje naravne meje, ki zajema ne le obmejno ozemlje ob Julijskih Alpah, temveč tudi dolgo morsko mejo na Jadranu. Gre za pomembno dopolnitev pri poglobljanju analitske razprave, kajti od nadzora morske meje - le tega je napovedal izid vojne proti Avstro-Ogrski - si je Italija obetala prevzem hegemonije na Jadranu: načrt, ki ga je najprej prekrizal nenadejani nastanek jugoslovanske države, ki ga je nadaljeval tudi fašizem, a ga je uresničil samo za kratek čas, po letu 1941, ko je bila meja italijanske kraljevine predstavljena na vzhodno obalo Jadrana, ki pa se je izjalovil po vojaškem porazu. Po drugi svetovni vojni je *morsko* mejo - razen pri včasih sicer krvavih incidentih, povezanih z določanjem ribolovnih območij, a brez večjih posledic - na neki način *zakrivala* bipolarna stabilnost, povezana z jugoslovansko neuvrščenostjo. Zaradi tega je med različnimi funkcijami, ki jih je imelo Jadransko morje, petdeset let izstopala samo dobro uveljavljena vloga trgovskega koridorja med Sredozemljem in srednjo Evropo. Toda videli bomo, da je bilo to stanje samo na videz dokončno.

Če iz geografije preidemo na strategijo, lahko opazimo, da je v bistvu pojem *strateške meje* veliko bolj ponazarjal dejanske ambicije sile, ki so jih imele sosednje države in se je torej veliko bolj približal naravi procesov odločanja. Gledano s te plati so bile videti razmere, vzpostavljene po obeh vojnah, povsem simetrične. Po prvi svetovni vojni je Italija dosegla tako mejo, ki z vojaškega zornega kota, kot je dejal Carlo Sforza, "ni bila tako popolna niti za časa cesarjev".¹⁰ Po drugi svetovni vojni je prišlo do zasuka v obratno smer, ker je Jugoslavija ne samo obkolila "izgubljeno prednjo stražo", kar je bila Tržaška pokrajina, lahko je tudi nadzirala dohode, ki so vodili v furlansko nižino. Kakor je dejal De Gasperi na mirovni konferenci, je nova meja "na stežaj razpirala italijanska vrata"¹¹ in problem neubranljivosti "goriškega praga" je bil delno presežen šele, ko je Jugoslavija kmalu izstopila iz sovjetskega bloka ter se za Italijo spremenila v izredno prikladen strateški tampon v primeru invazije z vzhoda.

Veliko bolj zapleteno pa je vprašanje *etnične meje*, kar je sicer značilno za ozemlja, kjer živi mešano prebivalstvo in kjer so prepoznavni nekateri kriteriji poselitve narodnih skupin, ki pa vsebujejo toliko in takšne izjeme, da so zanesljive delitve povsem nemogoče. Primer tega je klasična dihotomija mesto/podeželje, večkrat uporabljena kot posebej primerna za interpretacijo nacionalnih nesoglasij v Julijski krajini, kakor tudi v številnih drugih predelih srednje Evrope, ki so pripadali Habsburški monarhiji. Nikakršnega dvoma ni, da je italijansko prebivalstvo prevladovalo v mestih in slovansko na podeželju, toda tudi izjem je bilo obilo.

¹⁰ Govor italijanskega zunanjega ministra Carla Sforze v parlamentu ob ratifikaciji rapalske pogodbe, citiran v L. Zeno: *Ritratto di Carlo Sforza*. Firenze 1975, str. 368. O vprašanju strateške meje, obravnavanem z italijanskega zornega kota, glej bibliografijo v D. De Castro: *Appunti sul problema della Dalmazia*. Roma 1945.

¹¹ Govor A. De Gasperija 10. avgusta 1946, v D. De Castro: *La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste 1981, str. 296.

Tako je v Istri obstoj podeželskega italijanstva, ki torej ni bilo omejeno na sloj velikih zemljiških gospodov, ampak so ga tvorili majhni in zelo majhni posestniki, predstavljal pomemben dejavnik v odnosih in v napetostih med narodnimi skupi-

nami. Ko se je sredi 19. stoletja umiril proces asimilacije Slovencev, kar je v večjih in "sodobnejših" središčih, kakršna sta bila Reka in še posebej Trst, ki je imel v prejšnjih stoletjih vlogo "tovarne Italijanov", privedlo do razvoja slovanskega meščanskega jedra, ki bi - tako je vsaj kazalo - lahko ogrozilo hegemonijo italijanskega vodilnega razreda, je prišlo do kakovostnih sprememb in zaostrovanj v mednacionalnih nesoglasjih. Po drugi strani pa je ob nedvomni večji italijanski koncentraciji na zahodni obali Istre, od Trsta do Pulja, prihajalo do diskontinuitete med temi mesti in območjem tja do Tržiča; obalni pas, ki od Devina seže do tržaškega predmestja, je bil sicer redkeje poseljen, a prebivalstvo je bilo kompaktno slovensko.

Kakor vemo, je na terenu zapletenost obstoječih razmer izničila vse občasne poizkuse, da bi v Julijski krajini določili "etnično črto", ki je predstavljala enega izmed simbolov in tudi mitov nacionalne ozemeljske umestitve. Ob ugotavljanju neizvedljivosti tega načrta, so se težavam zaradi značaja poselitve pridružile težave zaradi poteka še druge, manj očitne meje med Sočo in Kvarnerom, in sicer *meje med različnimi definicijami kategorije "narod"*.

Pojmi kot "socialni nacionalizem" Italijanov - ki ne sloni na načelu izvorne pripadnosti, ampak na načelu vključevanja, torej zavestne odločitve za pristop k skupni nacionalni kulturi - in slovanski "etnični nacionalizem", italijanski "mestni narod" in slovenski in hrvaški "podeželski narod", so predstavljali osnovo polarnosti, okrog katere so se odigrale klasične rekonstrukcije poteka sporov med narodnimi skupinami Julijske krajine.¹² Prav gotovo gre za znatne razlike, ki so imele pomembno vlogo pri poteku nacionalnih spopadov, kajti odločitev v prid ene ali druge opcije je pomenila težnjo po popolnem zavračanju zahtev nasprotne skupine. To se je povsem konkretno odražalo v zanikanju pravic in sprožanju prikritih asimilacijskih procesov: postopek, pri katerem sta se tako italijanska kot slovenska stran odlično izkazali. Zelo zgovoren primer so Nadiške doline v Videmski pokrajini, ki so vse od leta 1866 pripadale italijanskemu kraljestvu, in katerih prebivalstvo govori nek slovanski dialekt. Njihova zgodovinska lojalnost

¹² Glede razlike med "etničnim nacionalizmom", ki temelji na nacionalističnem determinizmu, in "socialnim nacionalizmom" - ki ima vključujoč značaj, saj ne temelji na nezaupanju, ampak na odločitvi o skupni narodnosti kulturi - opozarjam na formulacije, ki jih je predlagal J. G. Kellas: *Nazionalismi e etnie*. Bologna 1973. Kellas ob "socialnem nacionalizmu" upošteva tudi državnega. S takšnim razločevanjem se izognemo temu, da bi razumeli, kot se je često dogajalo, idejo naroda, ki je razširjena med Italijani, ki živijo ob meji, v okviru paradigme "državni nacionalizem", ki je po mojem mnenju v tem primeru neuporabna. Kot je razvidno kasneje v tekstu, se je močno voluntarističnemu značaju in nedvomni prevladi zgodovinsko-kulturnih komponent nad etničnimi v nacionalnem čustvovanju Italijanov v Julijski krajini pridružilo obnašanje v odnosu do države, ki je vsebovalo bolj željo po prilastitvi kot pa zvestobo. Za bolj splošno kritiko interpretacij, ki se nanašajo na model italijanske etnične identitete v primerjavi z državno koncepcijo francoskega modela, glej P. Segatti: *Perché è debole la coscienza nazionale degli italiani*. V: *Il Mulino*, XLVIII (1999), št. 1, str. 15-23, ki meni, da je italijanski model bližji nemškemu. Ob tem pa ne upošteva, kako element diferenciacije ustvarja bolj zgodovinsko-kulturni kot etnični značaj, katerega posledice so na zgodovinskem polju lahko odločilne, tako kot je to razvidno iz primera Julijske krajine. O konceptih glede "mestnega naroda" za razliko od "podeželskega naroda", glej C. Schiffrer: *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia, 1945*, ponatisnjen v *Il confine orientale*. Una storia rimossa, uredila F. Cecotti in R. Pupo. V: *I viaggi di Erodoto*, XII, 1998, št. 34, str. 129-151.

najprej Benetkam in nato Italiji je bila do pred nekaj leti interpretirana kot dokaz, da na tem območju nikoli ni obstajala avtentična slovenska narodna zavest (zahteve, ki so jih izrazili nekateri krajevni dejavniki v času odporništv in po drugi svetovni vojni, so

bile obravnavane kot plod subverzivne dejavnosti sosede onstran meje). Zaradi tega ni bilo nikakršnega razloga za uveljavljanje enakih oblik jezikovne zaščite, kot so bile predvidene za Slovence iz Goriške in Tržaške pokrajine. Drug primer, enako zgovoren in s prejšnjim primerljiv, je izvajanje asimilacije jugoslovanskih oblasti v Istri po letu 1945. Da bi povrnile "naravno" identiteto prebivalcem slovenskega izvora (to so določali na osnovi priimka), ki so se razglašali za Italijane, so sprejele vrsto represivnih ukrepov: od obveznega obiskovanja slovenskih in hrvaških šol, do zavračanja pravice do opcije v prid italijanskemu državljanstvu, pravice, ki je izhajala iz mirovne pogodbe.

Ni težko razumeti zgodovinskega dometa tovrstnih razlik, a vendarle to ne bi smelo preprečiti zaznavanja vzporednih pojavov in skupnih elementov pri načinu soočanja italijanskega in slovenskega prebivalstva Julijske krajine s problemom nacionalne identitete. Italijanski nacionalizem je, na primer, enako kot slovenski in hrvaški, zanimal nasprotnikovo avtohtonost. To se je kazalo v samem izrazu "tuje-roden", ki so ga za časa fašizma uporabljali pri definiranju prebivalstva slovenskega jezika na obmejnem območju, na drugi strani pa je to bilo mogoče opaziti pri obravnavanju Italijanov kot "imigrantov" ali pa proizvoda "raznarodovanja Slovencev". Na splošni ravni pa gre zabeležiti, da sta si v 20. stoletju oba nacionalizma prisotna v Julijski krajini, jasno zastavila za cilj vzpostavitev tako imenovanih "naravnih" odnosov med etničnimi skupinami, ki so jih porušili zunanji elementi in jih preusmerili z normalnega toka. Seveda pa so se posamezne politične kulture sklicevale na povsem različno "naravo": za Italijane je veljalo, da je treba Slovane umestiti v stereotip kmečkega prebivalstva, miroljubnega in podrejenega zakoniti oblasti, pri tem pa zabrisati sledove rasti narodne zavesti in procesa družbenega uveljavljanja, ki je privedel do rojstva kar pomembnega meščanskega jedra. Za Slovence in Hrvate pa je bil svojevrsten problem izničenje posledic večstoletne asimilacije, ki je utrdila italijansko komponento na račun slovenske.

Morda najpomembnejši politični pristop, ki je bil skupen Italijanom in Slovanom, katerih narodna identiteta se je oblikovala znotraj okvira Habsburške monarhije, je bila opredelitev odnosov med narodom in institucijami, med narodom in državo. Skupna jim je bila želja po prevzemu nadzora nad institucijami - dobro so namreč razumeli vpliv le teh na procese uveljavljanja narodne pripadnosti - kar je predstavljalo enega najpomembnejših ciljev političnega soočanja. Šlo je za zamisli in stališča zelo razširjena na vsem ozemlju, ki je bilo del večetničnih državnih tvorb srednjega in vzhodnega dela celine in kjer je med 19. in 20. stoletjem dozorela težnja po ustvarjanju držav, ki bi bile izključna last ene narodne skupine, kar bi šlo na račun ostalih skupin. Ta težnja še ni videti izčrpana in njene sledove najdemo tudi v dogajanju v Julijski krajini. V obdobju po obeh svetovnih vojnah se je najprej pri Italijanih, nato pa še pri Slovencih in Hrvatih uveljavila interpretacija državnih institucij v vlogi "absolutnega orožja", ki jim ga je zgodovina dala na razpolago, da bi s prevlado razrešili nacionalno konfliktnost. Države, ki so si sledile pri prevzemanju nadzora nad Julijsko krajino, se pri tem

niso razlikovale in intenzivnost posameznih političnih ukrepov v korist nacionalne prevlade se je kazala v totalitarni naravi obeh režimov, italijanskega fašizma in jugoslovanskega komunizma. Oba sta, čeprav s povsem različnim izidom, poskušala v celoti pregnesti krajevno družbo po modelu tiste države, kateri naj bi pripadalo ozemlje ob meji.

Razmere v Julijski krajini so odražale različne, med seboj tudi protislovne pristope. Značilnosti poselitve in gospodarski interesi so silili k ohranjanju celovitosti območja, k navezovanju na podonavsko zaledje, od katerega je bilo odvisno njegovo blagostanje in k notranji razčlenjenosti, ki bi ohranjala osnovne značilnosti in razvojne možnosti njegovih različnih komponent. Nasprotno pa je politična kultura, ki se je postopoma uveljavila med koncem 19. in začetkom 20. stoletja, silila v povsem drugo smer: k razkrajanju multietničnih državnih tvorb, kakršna je bila Habsburška monarhija, in posledičnemu vključevanju vzhodnih Alp in istrskega polotoka v eno nacionalno državo na račun druge, k homogenizaciji ali izključitvi narodnih skupin, ki so se znašle na napačni strani meje in končno k delitvi - bolje bi bilo reči razkosanju - dežele, kot kompromisu za umirjanje nasprotujočih si pričakovanj. V dveh poveljnih obdobjih so bile preizkušene vse te rešitve, toda njihov rezultat je bil uničujoč.

Po prvi svetovni vojni je bilo celotno območje Julijske krajine priključeno Italiji. To je povzročilo sicer omejeno okrnitev krajevnih ozemeljskih vezi: to so dražje plačala nekatera alpska območja Kranjske, ki do tedaj niso bila nikoli vezana na morje. Povsem pa so bile prekinjene vezi s podonavskim zaledjem, a ta prekinitev ni bila posledica nove mejne črte, temveč političnega in ekonomskega razkosanja, ki ga je doživelo zaledje ob razpadu Avstro-Ogrske monarhije. Krizo, ki je temu sledila torej niso v prvi vrsti sprožili lokalni elementi, ampak dejavniki veliko širših razsežnosti, ki so uhajali nadzoru ne le prebivalstva Julijske krajine, temveč tudi državam, naslednicam Avstro-Ogrske, ki jim je bila novonastala meja skupna.

Med obema vojnama je Julijska krajina (za dvajseta in trideseta leta je uporaba te definicije povsem upravičena) doživela vrsto pojavov, značilnih za multietnična območja, ki so v preteklosti sodila v Habsburško monarhijo ter so se znašla znotraj neke nove nacionalne ali namišljene nacionalne države.¹³ Zagotovo so bile najpomembnejše velike težave, na katere so pri obrambi lastne identitete naletele komponente, ki so postale manjšinske. V italijanskem primeru je te težave še poglobil hiter prehod političnega režima iz liberalnega v fašistični, ki je prevzel doktrino nacionalizma (vključno z vnetim protislovanstvom) ter jo poskusil prenesti v prakso z enako vnemo - ampak tudi z enakimi pomajkljivostmi - s katero je poskušal v vseh delih italijanske družbe uveljaviti svoje totalitarne ambicije. Politika "etnične bonifikacije", ki je sledila, je med vsemi istočasno zastavljenimi v evropskih nacionalnih državah v škodo manjšin prisotnih na njihovem ozemlju izstopala ne le zaradi ostrine represivnih posegov, temveč tudi zaradi teoretskega zanikanja legitimnosti obstoja neitalijanskih komponent znotraj meja Kraljevine, čeprav to ni privedlo do splošnega izganjanja niti do genocidnih postopkov,

¹³ Na splošno, to je primer tega, kar je Brubaker imenoval "tragična igra" med manjšinami, državami, ki so izvajale raznarodovanje in "zunanji domovinami", ki je v času med obema vojnama znamenovala Srednjo in Vzhodno Evropo. O tem vprašanju glej R. Brubaker: *I nazionalismi nell'Europa contemporanea*. Roma 1998.

ampak do poskusa procesa prisilne asimilacije.¹⁴ Neuspeha tovrstnega načrta pa ne gre pripisati pomanjkanju odločnosti, ampak pomanjkanju časa in virov, kar je upočasnilo zagon pri raznarodovanju, ki je sicer v glavnem razkrojil mestno slovanstvo, a ni učinkovito načel podeželskega.¹⁵

Med drugo svetovno vojno je italijanska stran rapalsko mejo, ki jo lahko imamo za mejo "zmage pri Vittoriju Venetu", enostransko izničila in jo nadomestila z *mejo imperija*: pa najsi je šlo za uresničitev, kot v primeru Dalmacije, dolgoletnih ambicij nacionalističnih krogov, ali pa, kot v primeru Ljubljanske pokrajine, za preprost poizkus ustvarjanja tampona zaradi germanskega ekspanzionizma. Dejstvo je, da je fašizem začrtal italijanske meje krepko onstran meja polotoka, v najširšem pomenu besede. Projekt imperija pa je bil za Italijo povsem neobvladljiv, zato je imel kaj kratko življenje: še pred 8. septembrom 1943 se je kot njegova najpomembnejša posledica začel prenos partizanske vojne iz Ljubljanske pokrajine in nekdanjih hrvaških ozemelj na Goriško in Tržaško pokrajino in infiltracija ilegalnih elementov v Puljsko pokrajino.

V zadnjih dveh letih vojne se je celotno območje tostran in onstran Alp znašlo v nenavadnih okoliščinah spricho vključitve v operacijsko cono "Jadranskega Primorja". V bistvu - čeprav neuradno - je bilo ločeno od okoliških ozemelj in postavljeno v vlogo mostu med dvema frontama - italijanske in balkanske - toda, v perspektivi naj bi postalo izhod na Jadran, pod neposrednim nemškimi nadzorom, namenjen Evropi v rokah Nemčije. Medtem ko je državna meja začasno izgubila svojo vlogo, se je na teritoriju rojevala nova ločnica, ki pa ni zadevala toliko ozemeljsko ureditev - čeprav je nanjo vplivala - temveč je bila odgovor prebivalstva na pritisk nacifašizma. Dve osvobodilni gibanji, ki sta delovali med Furlansko nižino in Kvarnerskim zalivom, se nista ločevali samo po narodni pripadnosti, ampak tudi po modelu, ki ju je navdihoval: italijanski, ki je izviral iz nacionalnega osvobodilnega odbora (Comitato di liberazione nazionale, CLN) in jugoslovanski, pod komunistično hegemonijo. Med silami odpornišva so si sodelovanje, tekmovalnost in nasprotovanja sledili in se mešali, a v njihovih vihnih odnosih je predstavljala najpomembnejši vidik privlačnost jugoslovanske izkušnje in jugoslovanskega političnega načrta za italijansko stran. Privlačnost, ki je bila izjemno očitna na lokalni ravni, kjer so se italijanski komunisti postavili na stran jugoslovanskih teženj po aneksiji, pa tudi na državni, saj je postala del razprave o izbiri politične opcije, v prid kateri mobilizirati odpornišvo, ki je potekala med različnimi političnimi silami in znotraj same KPI. In glede alternativnih scenarijev - kontinuiteta ali revolucija - je hipoteza o prestavitvi vzhodne meje v bistvu vse do tja, kjer je potekala pred prvo svetovno vojno,

¹⁴ O fašistični politiki do Slovencev in Hrvatov glej bibliografske napotke v A. Buvoli: *Il fascismo nella Venezia Giulia e la persecuzione antislava*. V: *Storia contemporanea in Friuli*, 1996, št. 27, str. 69-87, in v M. Kacin Wohinz, J. Pirjevec: *Storia degli sloveni in Italia 1866-1998*, Venezia 1998. V zadnjem času je o rasistični vsebini protislovanskega nacionalizma pisal E. Colotti: *Sullo razzismo anti-slavo*. V: *Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*, uredil A. Burgio. Bologna 1999, str. 33-61. Za primerjavo o politikah, ki so jih v istem času vodile druge evropske države do narodnostnih manjšin glej *Le minoranze tra le due guerre*, uredila U. Corsini in D. Zaffi. Bologna 1994. Vzorednice, čeprav v omejenem obsegu, lahko potegnemo med fašistično raznarodovalno politiko in politiko poljske vlade do Belorusov in Ukrajincev. O tem glej še R. Brubaker, nav. d., str. 109-115.

¹⁵ Glede tega vprašanja si dovoljujem spomniti na stališča v Pupo, *Guerra e dopoguerra al confine orientale*, cit., str. 28-29.

dobivala med Italijani, ki so jo zastavili - torej komunisti iz Julijske krajine - nov pomen. Kajti ob razmišljanju o ustanovitvi nove socialistične državne tvorbe, mogoče samo znotraj Jugoslavije, je pomen nacionalne ločnice, ki ga je imela meja, postal povsem sekundaren v primerjavi z vlogo *ideološke meje* v odnosih s kapitalističnim svetom.

To, kar se je uresničilo v obdobju po drugi svetovni vojni, pa je bila *delitev dežele*, razkosanje, ki se je med vsemi možnimi predlaganimi črtami za razdelitev

Julijske krajine med Italijo in Jugoslavijo udejanilo vzdolž morda prav najbolj absurdne črte, kajti določale so jo zahteve, ki niso imele nič skupnega ne z razmerami na terenu ne z nacionalnimi ambicijami tu živečih narodov in tudi ne z *desiderata* sosednjih držav, ki so se enostavno prilagodile, ker alternativnih rešitev preprosto ni bilo. Namen Morganove črte, ki se je rodila kot začasna demarkacijska črta med vojaškimi upravitelji, je bil prvotno samo omogočanje anglo-ameriškega nadzora tržaškega pristanišča in prometnic, ki so ga preko Soške doline povezovala z Avstrijo. Šlo je za povsem konjunktorno odločitev, ki pa v času sklepanja mirovne pogodbe to že ni več bila, saj ni naključje, da je le-ta predvidevala njeno nadomestitev z drugo črto - tudi ta je bila zelo vprašljiva, a vendarle ne povsem nelogična - in sicer s tako imenovano "francosko črto". Neuresničitev Svobodnega tržaškega ozemlja in posledično potreba po njegovi razdelitvi med Italijo in Jugoslavijo sta privedli do delitve Julijske krajine po črti, ki so jo določili spomladi 1945. Njena legitimnost, ali vsaj teža, je izhajala iz dejstva, da je na terenu udejanjala razmere, ki so bile neposreden odraz vojne logike in se je prav zato kasneje izkazala za nespremenljivo, razen v primeru ponovitve sosledja: vojna, zmagovalec, okupator. Toda to so bile napovedi, ki so jih vsi akterji spora med Italijo in Jugoslavijo želeli ali morali iz tega ali onega razloga zavrniti, kajti njene posledice bi bile zaradi urejanja razmer na celini vsekakor nesprejemljive, pa najsibodi zaradi spopada med vzhodom in zahodom, kakor tudi - ob zori devetdesetih let 20. stoletja - za vključitev Italije v eksplozivno logiko balkanskega tipa.

Logika delitve se je dodatno utrdila v zadnjem desetletju 20. stoletja, ko je prišlo do dovršitve procesa "drobljenja" nekdanjih habsburških ozemelj, ki se je pričelo skoraj stoletje prej, z razpadom Češkoslovaške in Jugoslavije - v prvem primeru miroljubnem in v drugem katastrofalnem. V Julijski krajini je to pomenilo spet rojstvo nove meje med Slovenijo in Hrvaško, ki je navkljub začetnim zagotovilom vlad v Ljubljani in Zagrebu postala zelo stroga meja in je globoko zarezala v družbeno tkivo istrskega območja.

V povojnem petdesetletnem obdobju pa je italijanska vzhodna meja odigrala tudi drugačno vlogo, tako kar zadeva razvoj mednarodnih razmer, kakor tudi dvostranske odnose med sosednjimi državami.

Za prva leta po vojni lahko z gotovostjo trdimo, pri čemer se lahko zatečemo k formuli, ki jo je oblikovalo italijansko zgodovinopisje, da je nestabilna italijanska vzhodna meja - ki je šele po 15. septembru 1947, ko je začela veljati mirovna pogodba, bila na novo, čeprav nepopolno definirana - dobila značaj meje *med silo in nikakršno-silo*.¹⁶ Vse od premirja 8. septembra 1943 je, kot mednarodni

¹⁶ Med mnogimi deli, ki obravnavajo mednarodni položaj Italije po 8. septembru 1943, glej: *L'Italia e la politica di potenza in Europa (1945-1950)*, uredili E. Di Nolfo, R. H. Rainero, B. Vigezzi.

politični subjekt, Italija povsem izginila in tudi ko je vlada v Rimu postala malce bolj avtonomna, je bila država pogajalsko povsem brez teže. Pri mirovni pogodbi je bila Italija samo predmet, o katerem so odločali drugi: to je bil pravi *shock* za nov italijanski politični razred antifašističnega izvora, katerega različne komponente so povečini delile iluzijo, da bo sodelovanje v zadnjem obdobju vojne ob boku zaveznikov in predvsem odporniško gibanje na nemških zasedenih ozemljih omogočilo novi demokratični Italiji, da odkupi vsaj del "povratne karte" zaradi triletne vojne, v kateri je sodelovala fašistična Italija, zaveznica nacistične Nemčije. Kot je znano, temu ni bilo tako in na vzhodni meji so nastale razmere, skoraj povsem enake razmeram pred prvo svetovno vojno, čeprav je ostajala usoda Trsta še nejasna.¹⁷

Toda medtem je kriza vojnega "velikega zavezništva" in polarizacija mednarodnih odnosov okrog dveh nasprotujočih si blokov pripisala novi meji med komunistično Jugoslavijo, ljubljenko med sateliti in *longa manus* Moskve, ter Italijo, vedno bolj vključeno v zahodni blok pod ameriškim vodstvom, vlogo *meje hladne vojne*. V takih razmerah je Trst pod zavezniško vojaško upravo dobil obremenjujočo vlogo "branika zahoda", kar ni le pomenilo, da se anglo-ameriške sile nameravajo boriti proti vplivu lokalnih komunističnih sil, tako italijanskih kakor slovenskih, pač pa je pomenilo tudi trdno odločenost ameriške in britanske vlade, da se sami neposredno ukvarjata s problemom Julijske krajine in pri tem povsem izločita Italijo. V isti načrt je sodila tudi namera, da se nasprotja ob italijansko-jugoslovanski meji uporabijo kot vzvod v korist prozahodnega bloka ob volitvah leta 1948. Ta načrt je bil del tristranske izjave z dne 20. marca 1948, s pomočjo katere so atlantske sile zajetno pomagale strankam italijanske vlade, ne da bi se pri tem morale odreči čvrstemu in ljubosumno varovanemu nadzoru nad Trstom.

Šlo pa je vendarle za značilno prehodne razmere, ki so trajale samo dve ali tri leta, kajti zaradi krize v odnosih med Beogradom in Moskvo in izključitve Jugoslavije s strani Informbiroja, se je v očeh zahodnih sil položaj države pod Titovim vodstvom kaj kmalu spremenil. Zaradi tega je v začetku petdesetih let tržaško vprašanje postalo za vladi v Londonu in Washingtonu neke vrste "eratska skala" vojne, katere fronta se je že premaknila daleč stran od obal Jadrana, in v kratkem času je postalo pravi pravcati "kamen spotike" na poti k popolni umestitvi Jugoslavije v zahodne načrte. Po pravici povedano se pričakovanja State Departementa niso udejanila, kajti Titu je uspelo obdržati Jugoslavijo v položaju "neuvrščenosti", ki jo je zadovoljivo ščitil, ne da bi pri tem uklenil njeno mednarodno samostojnost v spone vojaškega zavezništva z zahodom. Toda ameriška zaskrbljenost zaradi sitnosti, ki jih je povzročal obmejni spor med Italijo, državo zaveznico - Italija je

Milano 1988; La politica estera italiana nel secondo dopoguerra (1943-1957), uredil A. Varsori. Milano 1993.

¹⁷ Poleg že citiranih del v prejšnji opombi o problematiki mirovne pogodbe glej še: I. Poggiolini: Diplomazia della transizione. Gli alleati e il problema del Trattato di pace italiano (1945-1947). Firenze 1990. O položaju na vzhodni meji Italije in o nadaljnem razvoju "tržaškega vprašanja" glej, med mnogimi deli, D. De Castro, La questione di Trieste; G. Valdevit: La questione di Trieste 1941-1954. Politica internazionale e contesto locale, Milano 1986; isti, Trieste. L'ultima crisi?, Trieste 1994; isti: Trieste 1945-1954 (e un pò oltre). Bilancio storiografico e prospettive di ricerca. V: Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento. Studi in onore di Elio Apih. Udine 1996; R. Pupo: Fra Italia e Jugoslavia. Saggi sulla questione di Trieste (1945-1954). Udine 1989; isti: Guerra e dopoguerra al confine orientale; M. De Leonardis: La "diplomazia atlantica" e la soluzione del problema di Trieste (1952-1954). Napoli 1992.

bila soustanoviteljica NATA - in Jugoslavijo, državo, katere zavezništvo je bilo močno zaželeno, je privedla vlado v Washingtonu do tega, da je izkoristila vso moč svojega vpliva in zaključila ta nadležni spor. Politično-diplomatski proces, zastavljen za doseg tega cilja ni bil ne premočrten ne neboleč, a dosegel je željeni učinek ter ugasnil zažigalno vrstico potencialnega spopada. Londonska Spomenica o soglasju iz leta 1954 je tako pomenila še zadnji element v načrtu za novo italijansko vzhodno mejo, ki pa je še dolgo ostala *dvoumna meja*. In to zaradi narave Spomenice, praktičnega instrumenta, katerega namen je bilo upoštevati italijansko potrebo, da ne pride do formalne zavrnitve njene zahteve po dodelitvi Cone B STO ter jugoslovansko, da si zagotovi politično garancijo glede dokončnosti meje.

Poleg diplomatske narave dokumenta je Spomenica o soglasju sankcionirala potek meje tako, kakor se je že uveljavila na terenu: kratkoročno pa to ni pomenilo umirjanja napetosti, kajti začetek veljavnosti dokumenta je pomenil tudi obdobje zadnjega in najbolj množičnega vala izseljevanja italijanskega prebivalstva (s katerim pa je povezan tudi odhod nekaj tisoč Slovencev iz krajev, ki so sodili v Cono A in so pripadli jugoslovanski upravi), ki je povsem uničila gospodarstvo in družbeno strukturo Cone B. Šlo je za zadnje dejanje pojava širokih razsežnosti, ki se je začel v Julijski krajini vzporedno s konsolidacijo, v različnih trenutkih, jugoslovanskega nadzora nad posameznimi deželnimi območji in je predstavljal lokalno obliko procesa etnične "poenostavitve", in sicer z nasilnimi preselitvami ali izključitvami narodnih skupnosti iz matičnih območij, z različnimi izgovori in metodami, ki so vse od konca prve svetovne vojne korenito spremenile poselitveno podobo srednje in vzhodne Evrope.

Absurdi mejne črte, ki je ločevala v preteklosti med seboj soodvisna območja, in demografski pretresi, ki jim v preteklosti ni bilo para, so predstavljali osnovo za spremembo območja na meji med Italijo in Jugoslavijo, v krizno območje. Toda razmere se niso poslabšale. Seveda za jugoslovansko stran poselitev zapuščenih mestec istrske obale in njihov gospodarski zagon ter s pomočjo zunanjih virov - ker so bili avtohtoni slovenski in hrvaški za to povsem nezadostni - vsaj delna obnova količkaj razčlenjene družbe ni bila preprost podvig. Na italijanski strani pa je bila ponovna vključitev Trsta v gospodarsko tkivo in državni aparat Italije, potem, ko je deset let izločenosti izključilo Cono A iz dinamičnega procesa obnove, zelo težavna. Očiten simptom nelagodja, ki se je razširilo v mestu, je bil migracijski val v prekomorske države v drugi polovici petdesetih let.¹⁸ Toda prav posebnosti nove mejne črte so preprečile, da bi meja ostala *zaprta meja*, kar je bila v prejšnjem desetletju. Tako Italija kot Jugoslavija sta se zavedali, da je meja, kakršna je tekla po stari Morganovi črti in katere absurdnost je že bila očitna, mogoča le med dvema prijateljskima državama, saj bi drugače lahko prišlo do zloma celotnega obmejnega območja. Kakor je bilo že zabeleženo, je legitimnost nove določitve meje paradoksalno utemeljevala nujnost njenega lastnega presejanja in zato je mreža dvostranskih sporazumov vzpostavila intenzivno sodelovanje med obema stranema tostran in onstran črte, ki je bila še vedno samo demarkacijska.

¹⁸ O emigrantih iz Julijske krajine v Avstraliji glej C. Donato, P. Nodari: L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive. V: Quaderni del Centro studi Ezio Vanoni, N.S. II (1995); G. Cresciani: Storia e caratteristiche dell'emigrazione giuliana in Australia (1954-1961). Udine 1999. O splošnem položaju na Tržaškem po letu 1954 glej E. Apih: Trieste. Bari 1988; C. Belci: Trieste. Memorie di trent'anni (1945-1975). Brescia 1989; G. Sapelli: Trieste italiana. Mito e destino economico. Milano 1990; R. Pupo: Guerra e dopoguerra al confine orientale.

Tako je bila vsaj ekonomska obremenjenost celotnega območja zaradi meje bistveno zmanjšana.¹⁹ Nasprotno, skozi čas je prišlo do zasuka v negativnih povojnih težnjah in tako se je *meja* izkazala za *vir*, ki je lahko pozitivno vplival na razvoj gospodarske in poselitvene strukture sosednjih dežel.²⁰

S političnega zornega kota pa so bile razmere bolj zapletene. Na italijanski državni ravni je bila vse od šestdesetih let vse bolj cenjena mednarodna vloga

Jugoslavije in med državama je začelo rasti gospodarsko sodelovanje. Skozi čas je meja postala neke vrste *meja kot vzor* za sodelovanje med evropskimi državami, ki niso pripadale istemu bloku in z različno, včasih celo nasprotno, politično in ekonomsko ureditvijo. Tovrstne težnje so dobile nov zagon v sedemdesetih letih, posebej ko je leta 1975 Osimski sporazum odstranil še zadnje sence glede dokončnosti meje.²¹ Na razloge za podpis sporazuma s strani Italije in s tem za korenito spremembo prejšnje politike čakanja so zagotovo vplivali pritiski njenih največjih zaveznic, ki so želele konsolidacijo jugoslovanskih razmer v pričakovanju po-titovskega obdobja. Dejstvo je, da je tovrstne skrbi delila tudi italijanska vlada, za katero je trdnost jugoslovanske skupnosti predstavljala vrednoto, ki jo je bilo treba varovati ne samo zaradi večanja možnosti za gospodarski prodor, temveč tudi v izogib možnim krizam na bližnjem in za nacionalno varnost tako pomembnem območju, kakršno je balkansko. Za kakšnih dvajset let se je vzhodna italijanska meja iz meje napetosti, kar je bila v preteklosti, pretvorila v *mejo stabilnosti*, kajti njena ureditev in njena teža sta bili povezani ne samo z željo po stabilnosti sosednje države - Jugoslavije torej - ampak celotnega srednjeevropskega prostora.

Na lokalni ravni pa je dvoumnost v sami sestavi Spomenice o soglasju negativno pogojevala dialektiko političnih sil in med italijanskim prebivalstvom je spodbudila rojstvo nekaterih mitov. Prvi mit o *najbolj odprti evropski meji* je sodil v usmeritev italijanske zunanje politike, ki je za ostanek tega, kar je še ostalo od Julijske krajine, že navezane na Furlanijo, napovedovala nek prihodnji razvoj, povezan z mednarodnim, posebej še čezmejnim sodelovanjem.²² Od ostalih mitov, je mit o *slovanski nevarnosti* pomenil obujanje enega od najbolj tradicionalnih konstruktov italijanskega nacionalizma - ki so ga krepko podkrepile izkušnje iz prvih desetih povojnih let. Porajal je prepričanje, da je tudi po Spomenici o

¹⁹ O tem glej M. Bufon: Sviluppo etnico e regionale delle aree di confine: il caso degli Sloveni nel Friuli-Venezia Giulia. Trieste-Gorizia-Cividale 1990; isti: Cultural and social dimension of borderlands: the case of the italo-slovene trans-border area. V: Geojournal, 1993, št. 3, str. 235-240.

²⁰ G. Valussi: Il confine nordorientale d'Italia. Trieste 1972.

²¹ Ob pomanjkanju študij o genezi Osimskega sporazuma, ki bi temeljile na diplomatskih fondih, glej pričevanja C. Belcija: Trieste, Memorie di trent'anni, str. 161-201, in C. W. Macotta: Osimo visto da Belgrado. V: Rivista di Studi Politici Internazionali, LX (1993), št. 237, str. 55-67. Glej tudi pričevanje S. Romano: Giuda alla politica estera italiana, Dal crollo del fascismo al crollo del comunismo. Milano 1993, str. 166-168; isti, I rapporti italo-sloveni e italo-croati: una prospettiva storica. V: Il confine riscoperto, uredila T. Favaretto, E. Greco, str. 17-20; R. Gaja: L'Italia nel mondo bipolare. Per una storia della politica estera italiana (1943-1991). Bologna, 1995, str. 216-218.

²² O vprašanju "odprte meje" glej C. Sambri: Una frontiera aperta. Indagine sui valichi italo-jugoslavi. Bologna 1970; G. Valussi, V. Klemenčič: Il confine aperto fra Italia e Jugoslavia e il ruolo delle minoranze. V: Atti della Conferenza internazionale sulle minoranze. Trieste 1974, str. 1-17; E. Vrsaj: La cooperazione economica Italia-Jugoslavia. Trieste 1970; isti: La cooperazione economica Alpe Adria, Italia-Friuli-Venezia Giulia, Jugoslavia-Slovenia, Austria-Carinzia. Trieste 1975; isti, La Mitteleuropa 2000 e la nuova "Ostpolitik dell'Italia". Milano 1997.

soglasju predstavljala vključitev Trsta v jugoslovansko državo, sicer na nov način, enega osnovnih ciljev beograjske vlade. Nič več z ozemeljsko zasedbo, ampak s postopnim in tihim spreminjanjem etnične podobe mesta s pomočjo gospodarskega prodora in uvajanjem dvojezičnosti. Drugi mit, mit o *vračanju*, pa je v neko nedoločeno prihodnost, ki pa se ji ni bilo mogoče odreči, postavljaj upanja in tožbe optantov iz Cone B, ki se niso sprijaznili s svojo usodo, posebej grenko za tiste, nastanjene v Tržaški pokrajini, ker so lahko na obzorju videli svoje domove in svoje kraje, a kjer življenje ni bilo svobodno. Osimski sporazum je prvega od mitov, resnično bolj v domeni intelektualne in politične *elite*, zoperstavil ostalima dvema, ki sta bila bolj zakoreninjena v italijanskem prebivalstvu.²³ To kar mu je sledilo, je bilo na lokalni ravni videti kot pravi potres, kar je za politično ravnotežje v Julijski krajini tudi bil, a za Italijo in Jugoslavijo je šlo za skoraj nezaznaven sunek. Bil je namreč zelo omejen - na italijanski državni ravni je Spomenica o soglasju odlično odigrala predvideno vlogo dejavnika za ublažitev nasprotij, kajti problem Cone B je dobesedno izginil iz vidnega polja in verjetno tudi iz spomina javnosti - na določanje razmer na meji pa ni imel prav nikakršnega vpliva. Celotno nasprotno, v naslednjih letih se je čezmejno sodelovanje še poglobilo in doživelo kakovostno rast leta 1978, ko je bila ustanovljena Delovna skupnost Alpe-Jadran, ki je vključevala tudi Italijo in Slovenijo in je z vstopom vedno novih članic povezala dežele, ki so sodile v različne politično-ekonomske sisteme, kakor tudi v različna zavezništva. Italijanske dežele in Bavarska so bile članice EGS in NATA, avstrijske in švicarske dežele so bile v EFTI, madžarske v SEV-u, jugoslovanske republike pa so bile del neuvrščene države. V osemdesetih letih je italijansko-jugoslovanska meja resnično postala *meja-most* in obmejna območja so predstavljala zanimiv laboratorij za nastajanje posebne oblike nadnacionalne integracije v Evropi, kjer je še vedno vladala logika nasprotnih si blokov.

Evropsko dogajanje v devetdesetih letih, ki ga je sprožil nenadejan zaključek hladne vojne, je nepričakovano premešalo karte tudi na vzhodni italijanski meji: a temu ni botrovalo odpiranje razprave o njenem poteku, ampak njen veliko manj jasen pomen. Vse je kazalo, da se je za nekaj let meja iz mostu med različnimi svetovi, soglasnimi v želji po sodelovanju v korist skupnega razvoja, spremenila v *brv čez praznino*, ki je zazijala med razpadlo Jugoslavijo in krizo "prve italijanske republike". Posledično je bilo videti, kakor da so se zrušili tudi vsi stebri, na katerih je slonelo ravnotežje in stabilnost obmejnega območja, kar je sprožilo negotovost in zaskrbljenost. Toda italijanska kriza se je izkazala za neprimerno manj globoko od jugoslovanske. Medtem ko je Italija s težavo vzpostavila ravnotežje, ki ji je nenadejano omogočilo ohranjanje stika s procesom evropskega združevanja, pa se je območje nekdanje Jugoslavije pogreznilo v vojaški spopad. Zaradi teh sprememb v drugi polovici devetdesetih let preteklega stoletja italijanska vzhodna meja ni ponovno spremenila svoje vloge, ampak jo je - vsaj glede prej navedenih postavk - povsem izgubila. V Julijski krajini se je namreč rodila nova meja, ki pa se ni avtomatsko prekrivala z novo državno italijansko-

²³ V odsotnosti analitičnega študija tega problema glej pričevanja C. Belcija, Trieste, str. 179 sl; R. Pupo, Guerra e dopoguerra al confine orientale, str. 259 sl; V. Picarello: Politica estera e opinione pubblica. Il trattato di Osimo. Diplomatska naloga, branjena na Lepaslovni fakulteti Univerze v Milanu v akad. letu 1995-1996.

slovensko mejo, ker se je Slovenija vse od prvih poosamosvojitvenih let odločno obrnila k Evropski uniji. In to kljub protislovjem in negotovosti, ki so označevala in na nek način še označujejo prehod vseh nekdanjih komunističnih držav v liberalni politični sistem, tržno gospodarstvo in sprejemanje pravil evro-zahodne integracije. Le nekaj kilometrov stran - v malem jezeru Tržaškega zaliva pogled lahko zajame vse tri meje - pa je Hrvaška dolgo ostala ujeta v spone balkanskih vojn. V zadnjih letih se je na skrajnem vzhodnem robu italijanskega polotoka udejanila *nova meja* - sicer ne tako očitna, a zaznavna - med Evropo, ki se združuje, podira materialne meje in znotraj viharnega nastajanja globalne družbe teži k razgraditvi ostalih, in Evropo, ki se drobi, ki ponovno odkriva na etničnih osnovah slonečo ozemeljsko pripadnost in za katere obrambo in visiljevanje drugim - oba koncepta sta v bistvu neločljiva - se zateka k nestrpnosti in moči orožja.

In vendar se je težišče krize vzdolž te meje preselilo iz severa na jug: danes ni nič več najbolj občutljiv njen severni kopenski del v Julijski krajini, temveč južni morski, pri katerem se je napoved o verjetni naraščajoči napetosti že uresničila. Kam se danes umešča italijanska vzhodna meja, ki ponovno postaja vzhodna meja zahoda, jasno kažejo migracijski valovi beguncev na obalah Apuglie, in tudi izredno stanje ob prvi vojni po drugem svetovnem spopadu, ki je potekala z italijanskega ozemlja in z udeležbo Italije, ob letalski operaciji proti srbskemu ozemlju leta 1999.

Začetek novega stoletja ponuja različne scenarije. Po eni strani se oblikuje možnost, da se fizična meja tudi na vzhodnih bregovih polotoka, kar se že dogaja v alpskem loku, kaj kmalu preseže in se spremeni v prehodno območje med specifičnimi kulturami in slogi življenja različnih narodov, ki pa jih povezujejo sodelovanje in skupni napor pri oblikovanju evropskega združevanja. Po drugi strani pa je videti, da jadranski pas, ki je bil ključen, čeprav manj izrazit del vzhodne italijanske meje, prevzema vlogo *meje med svetovnim severom in jugom*, izpostavljene novim napetostim, ki jih poraja globalizacija. Iz tega izhajajo novi problemi, glede katerih zgodovinske izkušnje, pridobljene v 19. in 20. stoletju ponujajo vsaj dovolj veliko število primerov, ki jih ne gre posnemati.

Prevedla Devana Jovan

Raoul Pupo

BETWEEN HISTORY AND GEOGRAPHY
SOME THOUGHTS ABOUT THE ITALIAN EASTERN BORDER

S u m m a r y

This essay was inspired by Charles Maier's suggestion to understand the 'line' which sharply divides a territory and a social tissue as one of the most charming metaphors of 'territorialism' and principles of 'modernity', or more precisely, as a firm resolution of a national state to clearly define, in front of other states and its own citizens, the territory under its control.

Such a metaphor fittingly illustrates the situation in the Northern Adriatic area, which was part of the Habsburg Monarchy until the First World War and whose history was from the middle of the nineteenth century onwards marked by a multiplication of dividing lines.

Let us think of the lines that divided one ethnic group from another, Italians from Slavs, for example, and, later on, Jews who were first segregated from the rest of society, then removed from it and, finally, eliminated together with their material and cultural wealth. Let us also think of the lines, which had divided social classes and gradually became chasms between alternative, and not only hypothetical, worlds in this area. These worlds, with the full weight of their passions and institutions, co-existed, crowded each other and, for a moment, even overlapped.

And finally, let us think about the significance of the border issue, i.e. the issue of a 'just' demarcation, in the relations between the states that, one after another, possessed the territory of the Julian March. In the Italian relations with its eastern neighbours, the role of its eastern border varied according to the current situation throughout the period from the Risorgimento to the disintegration of Yugoslavia. The influence of this issue on Italian domestic politics was equally important; the weight of this problem was never insignificant in both post-war periods.